

ALGUNS ASPECTES DE LA FALCONERIA DE LES BALEARS (S. XIII-XV) RELACIONATS AMB LA FALCONERIA ÀRAB

Jaume **BOVER** & Ramon **ROSELLÓ**

BIBLID [1133-8571] 11 (2004) 67-75

Resumen: A pesar de la escasez de estudios existentes en la actualidad sobre la cetrería en Al-Andalus es posible descubrir sus huellas en algunos aspectos que caracterizan el ejercicio de esta actividad en las Islas Baleares durante la Baja Edad Media. En el presente trabajo los autores nos ofrecen algunos datos para entender cómo se desarrollaba el arte de la halconería entre los siglos XIII y XV en el reino de Mallorca, haciendo hincapié en la posible influencia de la tradición cinegética andalusí.

Palabras claves: Cetrería. Aragón. Mallorca. Baja Edad Media.

Abstract: Despite the lack of works written on falconry in al-Andalus nowadays, it is still possible to find the traces of this activity starting from the existing information about the social life in the Balearic Islands during the later Middle Ages. In this work, its authors try to make us understand how the art of falconry was developed between the XIII and XV centuries in the kingdom of Majorca, making the point of the possible influence of the Andalusian falconry tradition on it.

Key words: Falconry, Aragon, Majorca, late Middle Ages.

Els estudis sobre la caça i la falconeria d'Al-Andalus són comptats. La *Bibliotheca cinegética hispánica* que comenta els llibres de falconeria i munteria anteriors a 1799 (Fradejas 2003: 1661) esmenta poquíssims estudis. Per tant podem dir que es tracta d'un espai per a la investigació gairebé inèdit. Dits estudis giren a l'entorn de la influència d'Al-Bayzar, conegut com Moamín

(Fradejas 1991: 72-73; 2003: 34-36); els arabismes emprats en el camp cinegètic (Fradejas 1998-99; Viré 1961); l'aportació de la iconografia (Juez 1997; Molina 1967); i els estudis sobre el *Calendari de Còrdova*, del segle X (Viré 1965).

La manca d'estudis tal vegada siga deguda a que no es conserva cap tractat de caça, amb ocell o sense, dins la literatura andalusí. A més de les referències incloses al *Calendari de Còrdova* hi ha "*algún fragmento de Risalat cinegéticas, como las de Abu Ishaq Ibrahim b. Hafaga*" (Rubiera 1974: 569).

Les Illes Orientals d'Al-Andalus

La pràctica de la falconeria en el període islàmic de les Balears es troba documentada en els textos del Repartiment de l'illa de Mallorca a on apareix esmentat un falconer andalusí amb el seu nom propi, i algunes altres mencions a falconers.

L'arabista Guillem Rosselló Bordoy quan analitza l'estructura socioprofessional de les comunitats islàmiques mallorquines menciona un falconer: "*in barrio Cazem falconerio, que en àrab es diu bizar, nom documentat a la ruralia [de Mallorca] sota la forma baysari*" (Rosselló Bordoy 2002: 19).

Aquests semblen ser els rars testimonis coneguts de la falconeria andalusí a les Balears.

Mallorca, lloc de trànsit i d'importació

Per la seva situació geogràfica passaven pel port de la Ciutat de Mallorca els falcons que arribaven en trànsit procedents de Sardenya, Berberia, Tunísia, Nàpols i Sicília, destinats a les falconeres dels palaus reials de Barcelona i Perpinyà.

El procediment per a aquestes importacions era el següent: els reis de Mallorca i els d'Aragó, desde Perpinyà o Barcelona demanaven als seus lloctinents generals o governadors de Mallorca que encomanassin als patrons de naus que mercadejaven amb Berberia o Tunísia la compra i tramesa de falcons, ordenant a la vegada les mesures pertinents per a pagar les despeses de la compra, el transport i el manteniment dels ocells durant la travessia d'Àfrica del Nord a Barcelona o Perpinyà passant per Mallorca (Rosselló & Bover 2003: 107). Es tracta de la importació d'ocells coneguts com berberescs, els quals eren molt apreciats a Mallorca entre 1387 i 1390.

Coneixem també alguns casos d'importació de falcons tunisencs, portats a Mallorca entre les mateixes dades 1387 i 1390. De la mateixa època disposem d'un testimoni personal de Pero López de Ayala quan diu al *Libro de la caza de las aves* redactat el 1386: “*Estando yo en Alicante, que es en Aragón, ribera de mar, llegó allí una nao que venía de Berberia: traía muchos afaneques y compré algunos*” (Pero López de Ayala 1969: 78).

A la vegada que els reis encarregaven l'adquisició d'ocells de presa a Berberia, demanaven la compra i transport d'animals exòtics com lleons, camells, lleopards, etc., per als seus parcs zoològics de Barcelona, València, Perpinyà i Calatayud (Rosselló & Bover 1992).

L'adquisició dels ocells

Existien diversos procediments per a l'obtenció d'ocells de presa com prendre els polls dels agres, capturar els ocells adults, adquirir-los per compra o per donació, rebre'ls com a renda o cens, com a entrega o donació forçada, com a herència, comanda, canvi, retenció o robatori (Rosselló & Bover 2003: 57-101).

A les Balears el procediment més comú era la captura dels polls dels agres, els quals eren de propietat diversa: el rei, el bisbe de Barcelona, l'arquebisbe de València, el paborde de Tarragona, els cavallers de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, etc., tots ells havien rebut presumiblement la propietat dels agres per dret de conquesta. Aquests propietaris, i els seus hereus, podien entregar els agres en règim de concessió a altres persones a canvi de certes compensacions.

El procediment per a l'extracció dels polls dels agres de propietat reial presentava tres fases: la cerca del niu o agre, l'espïament o vigilància del niu per a saber el moment més oportú per treure els polls, i l'extracció. Arribat el moment el rei o la persona delegada manava als batles de les viles la cerca dels agres i l'espïament, seguit de l'extracció. Els cercadors a les ordres dels batles capturaven els pollets i els portaven al Palau Reial de l'Almudaina per a ser entregats al falconer o al porter del Palau, els quals anotaven l'entrega i gestionaven el pagament de les despeses.

Aquest procediment resulta gairebé idèntic al que s'emprava a Turquia (Anatòlia, Rumèlia, etc.) i és descrit per Halil İnalçık (1965). La semblança

entre els procediments mallorquins i otomans durant l'imperi des del segle VIII al XVII resulta sorprenent.

L'astrologia àrab i la falconeria

La creença popular de la influència de la lluna sobre els éssers vius sembla que era més viva a les Balears del que es pot deduir de la rondallística (Jasso 1998: 22).

L'única referència catalana que coneixem sobre la influència de la lluna en el comportament dels falcons a l'hora de la caça, l'aporta Ramon Llull quan diu al *Tractat d'astronomia*: "*E alguns falcons qui en huna luna no volen cassar e són bons en altra*".

És possible que Ramon Llull practicàs la falconeria abans de la seva conversió car la menciona diverses vegades en la seva obra (Colom 1982-85), però sembla més probable que la dita asseveració fos fruit del coneixement de la falconeria àrab a on es tenia en compte la fase de la lluna i altres aspectes astrals a l'hora d'anar a caçar. També es pot aventurar la hipòtesi que Ramon Llull conegués el llibre de Moamín, *Kitāb al-ŷawāriḥ* (Al-Bayzar 1987: 42-6), el qual inclou les diverses disposicions astrològiques per conèixer els moments més adients per a cada tipus de caça amb ocell.

També resulta verosímil que Ramon Llull conegués els tractats d'astrologia àrab, com el d'Ibn Abī al-Riḡal, a on s'exposa la influència dels astres sobre la caça (1954: 113-4).

Els cans llebrers berberescs

La falconeria es practicava amb l'ajuda de cans i cavalls, encara que aquests darrers no eren indispensables. Els cans s'empraven per anar a recollir les preses i per aixecar la caça, la qual immediatament seria atacada pels ocells de presa.

Entre els diversos tipus de cans de caça coneguts a Mallorca hi figuren els cans llebrers berberescs, importats de Berberia. Es tracta dels cans llebrers salūqī o llebrers de l'Azawakh, regió situada entre les repúbliques de Mali i Nigèria, avui emprats per a la caça amb falcó pels nòmades, tuaregs i beduïns a Aràbia, Síria i Àfrica del Nord (Viré 1973).

Són uns excel·lents caçadors que permeten al seu propietari nòmada proveir-se de carn sense haver de recórrer al seu ramat (Coppé 1994: 1921-22).

Coneixem un cas documentat, entre altres, de la presència dels cans salūqī a Mallorca. El 23 de setembre de 1401 es comunicà a tots els batles de l'illa de Mallorca que Andreu Morgat havia "un seu ca lebrer roig berberesch lo qual ha perdut", manant a qui el trobi, el torni al seu propietari (Cateura 1981: 257).

Després de la caça: l'àpat

*Y pasamos la noche, preparando la caza,
en el cocer y asar las piezas.*

Al-Samardal

*¡Por Dios! Fue una cacería sin más defecto
que haber faltado postres para aliñar el vino.*

‘Umar b. Al-Šahīd
(Rubiera 1974: 573)

Una bona cacera amb falcó o sense no acabava amb la captura de la presa, sinó que convenia acabar-la amb un àpat dins una comensualitat col·lectiva a on es menjaven els animals caçats, del contrari no tendria gaire sentit.

A finals del segle XIII es regulà a les Balears el consum de carn de caça per mitjà d'unes *Ordinacions* vàlides també per a tot Catalunya (Brocà 1907: 272).

Segons aquestes *Ordinacions* la carn de caça tenia tres destins. El primer era servir-se en un àpat col·lectiu organitzat pel caçador, o sia, "aquel que la pendrà", en el qual la carn de caça podia cuinar-se de qualsevol forma, es podien presentar plats a la taula a base d'animals diferents i podia ser consumida en diversos àpats.

En segon lloc la carn de caça podia ser donada com a obsequi o com a almoïna. Això era el *present* que consistia a donar una part de la carn de caça a algun pobre vergonyant o de solemnitat, una vídua de fresc, un malalt o a algun religiós o religiosa que tengués permès menjar carn, costum vigent encara a diverses cultures mediterrànies com entre els àrabs i berebers. Forma part de la cultura de l'obsequi ritualitzat. Aquesta carn donada no tenia limitacions en

quant a la forma de cuinar-la, servir-la, etc., talment com si fos carn caçada pel receptor de l'obsequi.

I, en tercer lloc, la carn de caça podia ser venuda. En aquest cas, qui la comprava just podia adquirir-la d'un sol tipus d'animal, la devia cuinar d'una sola manera, i es devia consumir en un sol àpat.

Falconeria i societat

La caça esportiva o lúdica estava estesa entre les classes benestants, no necessàriament la classe noble o aristòcrata. La caça utilitària o lucrativa i alimentícia era practicada pels pagesos. Aquests tipus de caça han deixat un rastre documental feble però de gran interès, com així també n'ha deixat la caça defensiva contra els animals nocius.

A les Balears la caça amb falcó no era cap cap monopoli reial o nobiliari sinó que qualsevol persona que es pogués permetre el manteniment dels falcons podia practicar la falconeria, i d'una foma més intensa després de la publicació del privilegi otorgat pel rei Jaume III el 1341. A més de la documentació històrica que així ho prova (Rosselló & Bover 2003), ho confirma un testimoni literari de l'època.

Quan Anselm Turmeda en les *Cobles de la divisió del Regne de Mallorca*, compostes el 1398, vol descriure la bona qualitat de vida dels pagesos de l'illa de Mallorca, fa cantar a la dona, que és l'al·legoria de Mallorca, els següents versos: “*Mos pageses, ab falcons / a cavall van a la caça*” (1927: 115-6). No atribueix la falconeria —i a més a més practicada amb cavall— a les classes benestants, sinó a la pagesia.

Aquesta caça eminentment utilitària és propia de la tradició àrab a on “*son exercise [de la falconeria] n'était pas réservé aux classes privilégiées, comme il en était en Chrétianité*” com exposa François Viré (1960, 1: 1186-89).

Aquesta és, tal vegada, l'empremta més forta de la falconeria àrab en la falconeria balear.

BIBLIOGRAFIA

- AL-BAYZĀR, Muḥammad b. ‘Abd Allāh, 1987. *Libro de los animales que cazan: Kitāb al-ḡawāriḥ* / ed. José Manuel Fradejas Rueda. Madrid: Casariego (Biblioteca cinegética española; 20). Obra coneguda com a Moamín.
- BROCÀ, Guillem M. de, 1907. “Ordinacions fetes per tota Catalunya y les Illes de Mallorca, Ibiça y Menorca”. En: *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, 1: 266-75.
- CATEURA, Pau, 1981. “La caça en la Mallorca medieval”. En: *Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 38: 251-59.
- COLOM I MATEU, Miquel, 1982-85. *Glossari general lul·lià*. Mallorca: Moll. 5 v.
- COPPÉ, G., 1994. “Le lévrier de l’Azawakh”. En: *Encyclopédie berbère*. Aix-en-Provence: Édisud, v. 13: 1921-22.
- FRADEJAS RUEDA, José Manuel, 1991. *Bibliotheca cinegética hispánica: bibliografía crítica de los libros de cetrería y montería hispanoportugueses anteriores a 1799*. London: Grant & Cutler (Research bibliographies & checklists; 50).
- FRADEJAS RUEDA, José Manuel, 1998-99. “Unos pocos arabismos más del siglo XIII”. En: *Revista de Lexicografía*, 5: 45-68.
- FRADEJAS RUEDA, José Manuel, 2003. *Bibliotheca cinegética hispánica: bibliografía crítica de los libros de cetrería y montería hispanoportugueses anteriores a 1799. Suplemento 1*. London: Tamesis (Research bibliographies & checklists. New series; 4).
- IBN ABĪ AL-RIŶĀL, Abū-l-Ḥasan ‘Alī, 1954. *El libro conplido en los iudizios de las estrellas: traducción hecha en la corte de Alfonso el Sabio* / Aly Aben Ragel; ed. Gerold Hilty. Madrid: Academia de la Historia.
- IBN ABĪ AL-RIŶĀL, Abū-l-Ḥasan ‘Alī, 1997. *El libro conplido en los iudizios de las estrellas* / tr.: J. Antonio Álvarez [et al.]. Barcelona: Indigo (Archivo hermético; 5).
- İNALCıK, HALİL, 1965. “Doghandji”. En: *Encyclopédie de l’Islam*. Leyde; Paris, 2: 629-30.
- JASSO I GARAU, Vicenç, 1998. *L’entorn natural i el medi cultural a les*

- rondalles mallorquines* / Vicenç Jasso Garau i Catalina Torrens Vallori. Mallorca: Moll.
- JUEZ JUARROS, Francisco, 1997. "La cetrería en la iconografía andaluza". En: *Anales de historia del arte*, 7: 67-85.
- Le Calendrier de Cordoue* / publié par R. Dozy; nouvelle édition accompagnée d'une traduction française annotée par Ch. Pellat. Nouv. éd. Leiden: E. J. Brill, 1961 (Medieval Iberian Peninsula. Texts and studies ; 1).
- LÓPEZ DE AYALA, Pedro, 1969. *Libro de la caza de las aves* / ed. José Fradejas Lebrero. Madrid: Castalia.
- LLULL, RAMON, 2002. *Començaments de medicina; Tractat d'astronomia* / ed. Lola Badia. Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull.
- MOLINA FAJARDO, Eduardo, 1967. "La caza en el recinto de la Alhambra". En: *Cuadernos de la Alhambra*, 3: 31-53.
- ROSELLÓ VAQUER, Ramon, 1992. "Dátiles de Berbería para el rey de Catalunya-Aragón, 1392 / Ramon Rosselló, Jaume Bover". En: *Kasbah*, 3:14.
- ROSELLÓ VAQUER, Ramon, 1995. "Camellos y leones de Berbería para el rey de Cataluña-Aragón, 1373 / Ramon Rosselló, Jaume Bover. En: *Kasbah*, 6: 4-5.
- ROSELLÓ VAQUER, Ramon, 2003. *La falconeria en les Balears, s. XIII-XV* / Ramon Rosselló, Jaume Bover. Mallorca: Impr. Roig.
- RUBIERA MATA, María Jesús, 1974. "La poesía cinegética árabe". En: *Orientalia hispanica sive studia F. M. Pareja octogenario dicata. V. I: Arabica-islamica, pars prior* / ed. J.M. Barral. Lugduni Batavarum: E. J. Brill, 566-73.
- TURMEDA, Anselm, 1927. *Obres menors* / Bernat Metge, Anselm Turmeda. Barcelona: Barcino (Els nostres clàssics; 10).
- VIRÉ, François, 1960. "Bayzara". En: *Encyclopédie de l'Islam*. Leyve; Paris, 1: 1186-89.
- VIRÉ, François, 1961. "Falconaria arabica: glanures philologiques". En: *Arabica*, 8: 273-93; 9: 37-60, 152-97.
- VIRÉ, François, 1965. "La volerie dans l'Espagne du Xe siècle à travers le Calendrier de Cordoue". En: *Arabica*, 12: 306-15.
- VIRÉ, François, 1973. "A propos des chiens de chasse salūqī et zagārī". En: *Revue des Études Islamiques*, 41: 231-40.

VIRÉ, François, 1980. "La fauconnerie dans l'islam médiéval d'après les manuscrits arabes, du VIIIème au XIXème siècle". En: *La chasse au Moyen Âge*, Nice: Les Belles Lettres, 189-95.